

ASSOSİATİV LAKUNALAR DİLDƏ ASSOSİASIYA YARADAN VAHİDLƏR KİMİ

Əliyeva Günel Mübariz qızı
Gəncə Dövlət Universiteti
zeyna.aliyeva@list.ru

Xülasə: Assosiasiyalar miqdarca olduğu üçün onların bütün formalarının öyrənilməsinin tədqiqata cəlb olunmadığı qeyd edilir. Ona görə də məqalədə milli dildənkənar reallıqdan irəli gələn assosiasiyalara, başqa sözlə desək, linqvo-etotrafik səciyyə daşıyan və dilin daşıyıcılarının bir çoxunda mövcud ola bilən assosiasionalardan qısaca söhbət açılır.

Sonra bitki, heyvan, quş və s. Adlar kimi azərbaycanlı, ingilis və ruslarda müxtəlif assosiasiyalar oyatdığı eşşək, öküz, qurd, qarğa, durna, qamış və s. kimi sözlərinin assosiasiyalar verilir.

Məqalədə həmçinin sözlərin müxtəlif xalqlarda müxtəlif əlamətlərə görə assosiasiyalar yarandığı, bunun da həmin xalqların obrazlı təfəkkürünün spesifikliyindən və fərdiliyindən xəbər verdiyini göstərilir (“donuz” sözünün nümunəsi əsasında). Sonda lakuna növlərinin miqdarının və müxtəlifliyinin kifayət qədər çox olduğu, həyat şəraitinin dəyişməsi nəticəsində onların meydana gələ bilməsi də qeyd olunur.

Açar sözlər: dil daşıyıcıları, assosiasiya oyatmaq, xalqın obrazlı təfəkkürü, konnotasiyalar, milli-mənəvi proses, semiotika

Ключевые слова: языковые носители, пробудить ассоциацию, образное мышление народа, коннотации, национальный нравственный процесс, семиотика

Key words: language carriers, awaken the association, figurative thinking of people, semiotics, connotations, national moral process

İki və ya daha artıq dilin leksikasının qarşılaşdırılması zamanı dillərdən birinin semantik xəritəsində lakunalar, boşluqlar, “ağ ləkələr” aşkar etmək olar. *Lakuna* (lat. lacuna sözündən – dərinləşmə, çuxur) öz aralarında müqayisə edilən dillərdən birində bu və ya digər anlayışın dillərdən birində olmaması deməkdir.

Linqvistikada dil nominasiyası dildən xaric reallıq amillərinin təfəkkür vasitəsilə dil mənasına çevrilməsi prosesidir. Nominasiya yalnız adlandırma prosesi deyil, bunla yanaşı dərk etmə və kommunikasiya prosesidir. Dil nominasiyası insanların idrak qabiliyyətindən asılıdır. O, insan idrakının nəticələrinin dildə ifadəsi ilə bağlıdır. Yeni əşya və ya hadisə əlamətlərindən biri üzrə ixtisaslaşır. Həmin əlamət kifayət qədər müstəqil şəkildə müəyyən edildiyindən çox vaxt adlandırılan reallıq əşyalarına və hadisələrinə subyektiv yanaşmanın konkret dildə möhkəmlənmiş nəticələrindəndir. Bunun nəticəsində hətta eyni anlayışları ifadə edən sözlərin tərkibində belə “daxili forma” adlandırılan əşya və ya hadisənin müxtəlif cəhətlərini, müxtəlif fərqləndirici əlamətlərini meydana çıxardır. Bu zaman fərqləndirilən, nominasiyanın əsasında duran əlamətlərin özü obyektivdir.

Analoji əşya və hadisələrin adlandırılması zamanı müxtəlif dillərdə müxtəlif nominasiya prinsiplərinin təşəkkül tapmasının səbəbi ilk növbədə bu hadisələrin özlərinin çoxcəhətliyi. O, da eyni zamanda qavrama prosesində onlara müxtəlif cür yanaşma ilə bağlıdır. Hər bir dildə xalqın konkret-tarixi inkişaf xüsusiyyətləri ilə əlaqədar olaraq özünəməxsus sistemin formalaşdığı şübhə doğurmur. Deməli, bununla da hər bir dilin öz milli- spesifik ifadə formaları yaradılır.

Müxtəlif sistemli dillərdən olan Azərbaycan, ingilis və rus dillərinin materialları əsasında lakuna olub-olmamağından asılı olmayaraq həmin dillərin daşıyıcılarında başqa dildə digər sözlərin arxasında duran və ya mövcud olmayan müəyyən dil assosiasiyaları yaratmağa qadir olan sözlər qrupunu fərqləndirmək olar. Başqa sözlə desək, istənilən dilin istənilən sözü dil assosiasiyaları sisteminə malikdir. Deməli, assosiativ lakunalar elə növ semantik “boşluqlar”dır ki, onların digər dildə təxmini qarşılığı və ya ifadə etdikləri anlayışla assosiasiya yaradan anlayışlar mövcuddur. Lakin müəyyən səbəblərdən həmin terminlərin əvəzlənməsi mümkün olmur. S.S.Hidekel qeyd edir ki, hər bir dil assosiasiyalar şəbəkəsi ilə əhatə olunur. Həmin şəbəkə sözü onunla forma və məzmun və ya bunların hər ikisinə uyğun gələn digər sözlərlə bağlayır. (12, 16).

Assosiasiyaların bütün nümunələrinin öyrənilməsi həddindən artıq geniş mövzu olduğuna görə milli dildənəkar reallıqdan irəli gələn assosiasiyalara, başqa sözlə desək linqvo- etnoqrafik səciyyə daşıyan və dilin daşıyıcılarının bir çoxunda mövcud ola bilən assosiasiyaların qısaca şərhə nəzərdə tutulmuşdur. Belə assosiasiyalar polisemik sözlərin başqa mənalarının olduğu halda müəyyən mənada işlənməsi zamanı yarana bilər. Məsələn, rus dilində «Горько!» sözü toy haqqında fikirlər oyatsa da, azərbaycanlı və ingilis yalnız adi mənada qəbul edir. Bir sözdə emosional- qiymətləndirici mənə olduğu halda, başqa dilin sözündə belə bir mənə çaları olmaya da bilər. Məsələn, rus dilində «журавль» və Azərbaycan dilində «durna» sözləri bir qədər poetik çalar daşıyır. Onun ruslarda və azərbaycanlılarda yaratdığı assosiasiyalar müsbətdir. İngilis dilindəki «crane» – “durna” sözü ingilisdə belə assosiasiyalar yarada bilmir. Nəhayət, belə assosiasiyalar sosial- mədəni ekstralingvistik faktlardan da irəli gələ bilər.

Bitki, heyvan, quş və s. Adların azərbaycanlı, ingilis və ruslarda müxtəlif assosiasiyalar oyatdığı məlumdur. Məsələn, azərbaycanlılarda *eşşək, öküz, qurd, bayquş, qamış* sözləri. . Belə ki, Azərbaycan dilində *qamış* sözü *inadkar, bezdirən, zəhlətökən, təngəgətirən* bir adam assosiasiyası oyadır. Ancaq rus dilində həmin sözün qarşılığı olan *камыш «peneй», «банный лист»* sözləri ilə assosiasiya olunur. Azərbaycan dilində əvvəlcədən *pis, bəd xəbər* verən adam *bayquş* sözü ilə assosiasiya olunur. Bundan əlavə, *insanlardan qaçan, təkliyi sevən, təkliyə üstünlük verən* adamlara da *bayquş* deyirlər. Rus dilində isə *сова* müdriklik simvoludur, *pis* xəbərlərlə, bədbəxtliklə bağlı xoşagəlməz, neqativ hisslər *qarğa* ilə assosiasiya olunur: «Что ты каркаешь, как ворона. Беду накликаешь». *Qaşqabaqlı, adamayovuşmaz insanları yalquzaq- canavarla* sözü ilə assosiasiya edirlər. Ruslarda «*сопка*»–*sağsağan* sözü ilə *boşboğazlıq* asosiasiya edilir. Azərbaycanlılarda *sağsağan* sözü heç bir assosiasiya oyatmır.

“*Козел*” (keçi) sözü rus dilində təhqiramiz söz, söyüş kimi işlənir. Lakin keçi sözü nə azərbaycanlıda, nə də *goat* söz ingilislərdə belə assosiasiyalar oyatmır. Maraqlıdır ki, ruslarda *тыква* sözü neqativ mənada *baş* sözü ilə assosiasiya olunur (У него тыква вместо головы; Дать по тыкве и v ə s.). Azərbaycanlılarda isə *балгабаг* sarsaq, gic, *səfeh* deməkdir.

Rus dilində *свинья* sözü zibil, nankorluğu, tərbiyəsizlik anlamlarının simvoludur. İngilis dilində *pig* sözü *qarınqulu*, azərbaycanlı, qazax, özbək və digər müsəlman xalqları üçün *söyüş*, vyetnamlılarda isə *səfehliyin* rəmzidir. Deməli, *свинья* sözü müxtəlif xalqlarda müxtəlif əlamətlərinə görə assosiasiyalar yaradır. Bu da həmin xalqların obrazlı təfəkkürünün spesifiklikdən və fərdiliyindən xəbər verir.

Verilən nümunələrdən bir daha aydın olur ki, spesifik mənaların (konnotasiyaların) yaranması hər bir dil və mədəniyyət üçün səciyyəvidir. Onların meydana gəlməsi mexanizmi mənanın ayrı-ayrı aspektlərinin güclənməsi ilə əlaqədardır. Məsələn, əgər *заяц* (*qorxaq adam haqqında*) deyirlərsə, bu o demək deyil ki, o adamın *boz kürkü, qısa quyruğu, uzun qulaqları* var. Sadəcə olaraq belə adamın yalan olan təhlükəni çox vaxt tez hiss edib, vaxtında qaça bildiyindən xəbər verir. Sözü mənasında assosiativ mənaların möhkəmlənərək, yəni (konnotasiyaların) meydana gəlməsi milli-mədəni prosesdir.

Bir qayda olaraq, konnotasiyalar sözdən gələn assosiasiyalara əsaslanır. Lakin onlar bəzən realiyaların xassələri ilə motivlənir: *меленок* (*sakit, nəvazişkar adam*), *базар* (*səs-küylü yer haqqında*), *внезреть* (*qarışıq haqqında*), *хлев* (*çirklə mənzil haqqında*), *баня* (hər bir isti yer haqqında) və s. sözlərdə olduğu kimi.

Konnotasiyalar çox zaman qiymətləndirici şəfəq kimi qiymətləndirilir. Bu zaman dilin dünyanın mənzərəsini yaradan milli spesifikasi da aşkar şəkildə büruzə verilir. Məsələn, azərbaycanlı və rusların dünya mənzərəsində *köhnə ev – старый дом* ifadəsi mənfi qiyməti bildirir. İngilislərdə isə bu söz birləşməsi müsbət konnotasiyadan xəbər verir; *гёй гёз – голубые глаза* azərbaycanlılar üçün kompliment deyil. Hinduslarda *inək gözləri* (insan gözləri haqqında) çox gözəl gözlər deməkdir. Burada konnotasiya dünyanın dəyər baxımından mənimsənməsi, davranışın daxili determinasiyası amilidir.

Bütün hallarda bu cür assosiasiyalar oyadan anlayışlar milli məişət hadisələrini əks etdirərək bu sivilizasiyada parlaq milli rəngə və böyük əhəmiyyətə malikdir. Əksinə, başqa bir sivilizasiyada elə həmin anlayışlar belə əhəmiyyətə malik olmur. Onlar bir çox digər anlayışlarla yanaşı adi anlayışlar olaraq qalır. Qeyd etmək lazımdır ki, son illər assosiativ lakunalar tərcümə mütəxəssislərinin diqqətini daha çox cəlb edir. Belə ki, V.N.Komissarov «Слово о переводе» (11) kitabında sözün mənə komponentlərindən bəhs edərkən “sözün tərkibində obrazlı və ya assosiativ əlaqələrin olduğunu göstərən informasiyanı” fərqləndirir. O yazır ki, “rus dilində «баня» yalnız insanların çimdikləri xüsusi t ikili deyil, həm də çox isti yer deməkdir. Lakin ingilis dilindəki “bath” sözü belə xarakteristikadan məhrumdur” . Burada bizim terminlərlə desək, assosiativ lakunalarla söhbət getdiyini sezmək çətin deyil.

Yalnız assosiasiya lakunalarının deyil, həm də müxtəlif dil daşıyıcılarının qeyri- dil reallığının eyni təzahürlərinə mümkün reaksiyalarının da öyrənilməsi maraqlıdır. Məsələn, rus *ququ quşunun* nəğməsini eşidib (yarızarafat- yarıgerçək) ömrünün sonuna neçə il qaldığını saya bilər.

Əgər azərbaycanlıların olduğu yerdə asqırırlarsa o, asqırıqları sayı ilə bilir ki, say cütdür, ya tək. Bununla da *uğur* və ya *uğursuzluq* olub-olmamasını bununla əlaqələndirir.

Amma bütün bu faktlar yalnız müqayisəli statistikanın deyil, həm də semiotikanın tədqiqat obyektinə çevrilməlidir. Həqiqətən də kinesika problemi, yəni bədən hərəkətlərinin semiotikası problemi ən ciddi şəkildə gözdən keçirilməlidir. – O.S. Axmanova yazır, “Ən müasir tədqiqatlar göstərir ki, - müxtəlif cəmiyyətlərin üzvləri müxtəlif cür gəzir. Bu və ya digər mədəni cəmiyyətə mənsubiyyətlə müəyyənləşdirilən müxtəlif gəzinti üslubları var”(6, 10).

Gördüyümüz kimi lakuna növlərinin miqdarı və müxtəlifliyi kifayət qədər çox ola bilər. Hər bir lakuna növünün əsaslı şəkildə öyrənilməsi zamanı

anlayışların formalaşması və leksik mənalara olduğu kimi daha dəqiq ayrılması milli və ümumbəşəri komponentlərin gözdən keçirilməsi üçün faydalı ola bilər.

Həyat şəraitinin dəyişməsi nəticəsində lakunalar dola, meydana gəlir, itirilir. Bütün bunlar həyat, xüsusilə elm və texnikanın inkişafı, sosial quruluşun dəyişməsi və ya təkmilləşməsi və s. ilə bağlıdır. Sözsüz ki, lakunaların nümunəsində hər bir dilin milli özünəməxsusluğunu, onun müəyyən mənada təkrarlanmazlığını və təbii ki, həmin dilin onun xalqın daşıyıcısının həyatı ilə qırılmaz əlaqəsini təsvir etmək olar.

Ədəbiyyat

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycanca-rusca lüğət. 1-ci, 2-ci cildlər. Bakı, 1986, 1989.
2. Cəfərov Q. Azərbaycan dilinin leksik-semantik sistemi. B., Elm, 1984.
3. Cahangirov F. İngilis və Azərbaycan dillərində modallığın struktur-semantik tədqiqi. B., Elm, 2005.
4. Əkbər Aydın. Yazı norullarımdan seçimlər. B., Nurlan, 2006.
5. Tahirov İ. Temporal leksika (Azərbaycan və ingilis dillərinin materialları üzrə). Bakı, Nurlan, 2008.

Rus dilində

6. Ахманов О.С. Семиотика человеческого общения. // Вопросы оптимизации естественных коммуникативных систем. Моск, изд-во МГУ, 1971
7. Муравьев В. Л. Лексические лакуны. Владимир., 1975.
8. Покровская Л.А. Термины родства в тюркских языках. [\Исторические](#) развитие лексики тюркских языков. М., Изд-во АН СССР, 1961.
9. Русско-английский словарь (Под. Ред. Р.С.Даглиша). М.,Русский язык, 1990
10. Русско-азербайджанский словарь (в3-х томах). Баку, 1971, 1975, 1978.
11. Комиссаров.В.Н. Слово о переводе. М., изд., «Международная отношения», 1973.
12. Хидекель С.С.и.др.Английская лексикология в выдирках и извинениях.Л. Просвещение, 1969, 186 с.

ASSOCIATIVE LACUNAE ARE AS UNITS THAT CREATE ASSOCIATIONS IN A LANGUAGE

Aliyeva Gunel Mubariz

Summary

It is noted that the study of all forms of associations is not involved in the study, as they are quantitative. Therefore, the article briefly discusses the associations that come from non-national realities, in other words the linguo-ethnographic associations and the associations that may exist in many language carriers.

Then the associations of words such as bull, wolf, crow, crane, reed, etc, which evoke various associations in Azerbaijani, English and Russian, such as names of plants, animals, birds, etc, are given.

The article also shows that the words have associations in different nations according to different signs, which indicates the specificity and individuality of the figurative thinking of that people (example of the word “pig”). Finally, it is noted that the number and variety of lacunae are quite large, and they can occur as a result of changes in living conditions.

АССАЦИАТИВНЫЕ ЛАКУНЫ ПОДОБНЫ ЕДИНИЦАМ, КОТОРЫЕ СОЗДАЮТ АССОЦИИ В ЯЗЫКЕ

Алиева Гюнель Мубариз кызы

Резюме

Отмечается, что изучение всех форм ассоциаций в исследовании не участвует, поскольку они носят количественный характер. Поэтому в статье кратко рассматриваются ассоциации, происходящие из не национальных реалий, другими словами, лингво- этнографические ассоциации и ассоциации которые могут существовать во многих языковых носителях.

Затем приводятся ассоциации таких слов, как бык, волк, ворона, журавль, тростник и т.д, которые вызывают различные ассоциации в азербайджанском, английском и русском языках, такие как названия растений, животных, птиц и т.д.

В статье также показано, что слова имеют ассоциации у разных народов по разным признакам, что указывает на специфику и индивидуальность образного мышления этого народа (пример слова свинья). Наконец, следует отметить, что количество и разнообразие лакун довольно велико и что они могут возникать в результате изменений условий жизни.

Rəyçi: dos. Məlikova Gülarə

Azərbaycan dili kafedrasının 18 mart 2021-ci il tarixli onlayn iclasın 07 saylı protokolu

Daxil olma tarixi 19 mart 2021-ci il

УДК:811.161.1

К ОБУЧЕНИЮ СТУДЕНТОВ-АЗЕРБАЙДЖАНЦЕВ ПРЕДЛОЖНО- ПАДЕЖНЫМ КОНСТРУКЦИЯМ РУССКОГО ЯЗЫКА

д.ф.но ф.Алиева Усния Новруз гызы

Бакинский Славянский Университет

Xalide21@rambler.ru

Аннотасия: В статье исследуются предложно-падежные конструкции существительных-обстоятельств в русском языке. Глагольные конструкции конкретизируются глаголом, определяющим значение содержания. Студенты-азербайджанцы затрудняются в использовании предложно-падежных форм существительных, которые обозначают обстоятельства. В целях развития речи студентов-азербайджанцев особое внимание уделяется значениям обстоятельств, выражающих место, время, причину, цель и образ действия. Предлоги сгруппированы по особенностям предложно-падежных конструкций и значениям существительных: 1) предлоги, выражающие одно значение в одной форме падежа; 2) предлоги, имеющие разное значение в одной форме падежа; 3) предлоги, выражающие одно и то же значение в нескольких падежах; 4) предлоги, имеющие разное значение в нескольких падежах. Предложно-падежные конструкции существительного с наречным глаголом интерпретируются на основе систематического сравнения.

Açar sözlər: rus dili xarici dil kimi, sözönülər, sözönü-hal konstruksiyaları, isim, feil, zərflik mənaları, nitqin inkişafı

Ключевые слова: русский язык как иностранный, предлоги, предложно-падежные конструкции, имя существительное, глагол, обстоятельственные отношения, развитие речи

Keywords: Russian as a foreign language, prepositions, cases, prepositional-case constructions, noun, verb, adverbial relations, speech development